

Яків Сислюк,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
і культури Львівської комерційної академії

Тамара Тімченко,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького

Андрій Шевчук,

асистент кафедри філософії і культури Львівської комерційної академії

ВИТЛУМАЧЕННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ, СМЕРТІ Й БЕЗСМЕРТЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ КУРСІ

Розглянуто філософсько-релігійне тлумачення сенсу життя, смерті та безсмертя людини.

Ключові слова: філософія, релігієзнавство, сенс життя, смерть, безсмертя, біоетика, суїцид, танатологія.

Життя, смерть і безсмертя – вічні теми духовної культури людства. Про них міркували пророки й основоположники релігій, філософи і моралісти, діячі мистецтва і літератури, педагоги і медики, культурологи і юристи, науковці та богослови. Ця класична філософська проблема набуває особливої гостроти у ХХ ст., коли людина посіла центральне місце у філософії. Підтвердженням цього є бурхливий розвиток біоетики (комплексна дисципліна про людину на межі філософії, етики, біології, медицини та юриспруденції), суїцидології (вивчає феномен самогубства), танатології (наука про смерть). Під таким кутом зору тема статті є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Важливість обраної проблеми полягає також у недостатній її розробці в сучасній філософсько-релігійній літературі, хоч окремі аспекти цієї теми висвітлені у працях Аристотеля, Т. Аквінського, Р. Декарта, І. Канта, Г. Гегеля, Т. де Шардена, А. Кам'ю, Е. Фрома, З. Фрейда, М. Шелера, К. Ясперса, Г. Ершова, П. Гуревича, С. Чиркіна, Л. Когана та інших авторів.

З огляду на теоретичну, практичну і наукову актуальність цього дослідження, метою статті є узагальнення поглядів на сенс життя, смерть і безсмертя людини як невід'ємні атрибути людської сутності зокрема та умови розвитку й існування людства загалом.

Людина віддавна намагалася досягнути таємниці життя, його походження, першооснову та сенс. Це знайшло відображення у міфах різних народів. Наприклад, давньогрецькі міфи оповідають, як Зевс наказав утворити людський рід з “кісток великої матері”. Матерію тоді ототожнювали з матір'ю-землею, а кістки – з каменями. Інші міфи першоосновою людини вважали глину, землю, дерево чи безформні живі істоти. Аристотель, розуміючи живу істоту як єдність матерії

та форми, тіла і душі, головною ознакою життя вважав здатність до самостійного руху. Оскільки матерія сама по собі не здатна до руху, то життєвою силою у розвитку тіла стають душа і форма. Демокріт стверджував, що основою всього живого є атоми, які, сплітаючись, утворюють різні речовини, рослини, тварин і людину не безпричинно, а “на якій-небудь підставі й у силу необхідності”.

З поширенням християнства в європейських країнах стало загальноприйнятним біблійне сказання про створення життя на землі Богом. Правда, один з отців християнської Церкви, Августин Блаженний, говорив, що будь-який розвиток відбувається природним шляхом завдяки тому, що Бог вклав у матерію діючу силу. Виходячи з цього, він закликав розуміти сказання Біблії про шість днів творення світу не буквально, а що саме з цієї пори почався перебіг часу.

Наука нового часу встановила, що явища життя перебувають у строгій закономірності. Експерименти показали, що у складі живих організмів немає таких простих речовин, яких не було б у неорганічній природі, що багато з'єднань, які створюються в організмах у результаті переходу одних форм речовини в інші, можна створити штучно, лабораторним шляхом.

Погляди сучасних науковців схиляються до хімічної еволюції, в результаті якої синтезувалися органічні молекули. З них після незліченних спроб і помилок сформувалися крихітні згустки органічної речовини здатні здійснювати обмін речовин і розмноження. Однак недоліком цих гіпотез є те, що не наводяться факти на підтвердження теоретичної можливості мимовільного зародження живих організмів на Землі з неорганічних речовин.

Усвідомлюючи свою смертність, людина рано чи пізно ставить собі питання про своє індивідуальне існування, роль та призначення у суспільстві. Роздуми над цим питанням є вихідним пунктом у визначенні сенсу життя, що підкоряє собі поведінку і вчинки людини на різних рівнях: суспільство загалом, трудовий колектив, родина, сім'я, близькі друзі. Мета і зміст індивідуального життя кожної особистості тісно пов'язані із соціальними ідеями і потребами, що визначають ціль і зміст усієї людської історії. Цією відповідальністю окреслюються межі того, що можуть і чого не можуть робити людина і людство, визначаються засоби, якими вони домагаються своїх цілей.

Для кожної людини важливо є проблема сенсу життя, смерті та безсмертя. Людина – єдина істота, яка усвідомлює смертність і робить її предметом роздумів. Виходячи зі своєї смертності, вона визначає життєвий шлях, спосіб власної реалізації. Міфологія та релігія давали щодо цього готову відповідь, бо “знали”, як виник світ, що таке добро і зло, як потрібно поводитись і який спосіб життя обрати, щоб воно було повноцінним та осмисленим. Філософія ж апелює передусім до людського розуму, наголошуючи, що сенс життя людини повинна визначати самостійно. Розгляд цього питання з таких позицій започаткувала антична філософська традиція. Але поглиблене осмислення проблеми сенсу людського життя починається з епохи Відродження. Саме мислителі цієї епохи звернули увагу на величезні творчі можливості людини, показали цінність людської індивідуальності, її різнобічність, самодостатність і її прагнення до самореалізації. Французький філософ і письменник Альберт Кам'ю називав смисл життя “найневідкладнішим із усіх питань”, над якими повинна працювати сучасна філософія¹.

Сенс життя завжди пов'язаний з соціальним життям людини, життям у суспільстві, із засвоєнням наявних у суспільстві потреб, цінностей, інтересів і з необхідністю для індивіда самореалізуватись відповідно до своєї "соціальної формули", соціальної програми. Засвоюючи ідеали, ідеї, норми, правила, задовольняючи свої потреби і користуючись різноманітними благами, людина формує свій "смысловий центр", який, в свою чергу, визначає її поведінку і життя. Все, що відповідає актуальним потребам людини і слугує її цілісності, повноцінному функціонуванню, має для неї сенс. Усе, що є бажаним, корисним, необхідним, красивим, має для людини сенс, а сформований у ній смысловий центр виявляється обернутим назовні й визначає її поведінку та дії².

На суспільний зміст сенсу життя вказував відомий вчений А. Ейнштейн. Він писав: "Сенс життя, яким би коротким і ризикованим воно не було, можна знайти в служінні суспільству"³.

Більшість людей пов'язують сенс життя з досягненням та реалізацією якоїсь мети або цінностей. Такі моральні категорії, як добро, моральний обов'язок, відповідальність та справедливість, честь і гідність, совість і сором, повинні лежати в основі будь-якої людської діяльності. У цьому контексті австрійський психолог В. Франкл виділив три групи цінностей: творчості, переживання й відносин.

Видатний іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гассет в одній із статей зазначав: "Наше життя дано нам – не ми самі собі його дали. Проте воно дається нам в готовому вигляді". Далі філософ зауважує, що сенсом життя є виконання ним (сенсом) певного завдання. Він завжди має певний зміст, тобто є своєрідною "вимогою", котра адресується конкретній істоті у певний час. Кожний момент життя пропонує свій сенс і він буде іншим для іншої людини. Тому не можна говорити про нього взагалі, а необхідно мати на увазі сенс індивідуальності у визначений момент часу⁴.

Для того, аби індивідуальне життя мало сенс, потрібно, щоб загально-людське (історія людства) було соціальним прогресом. Змістом його, а також одним із критеріїв виступає свобода. Свобода – це здатність людей до активної діяльності відповідно до їхніх намірів, бажань та інтересів, у процесі якої вони домагаються поставлених перед ними цілей. Водночас свобода несумісна з егоїзмом, свавіллям, невідповідальністю, ігноруванням інтересів інших членів суспільства.

Високою метою життя людини є досягнення нею щастя. Це явище фіксує міру вдовolenеності людини своєю життєвою метою, оцінку досягнутого, порівняно з тим ідеалом, який вона вільно обрала як орієнтир власного існування. Практика дає нам дуже багатий спектр поглядів на цей феномен: змістовна цікава праця, спілкування з цікавими особистостями, сім'я, кар'єра, слава тощо. Мету життя визначають два основних чинники: зовнішній і внутрішній. До першого належить рівень матеріального добробуту, економічне і політичне становище людини, її статус у колективі, сім'ї, характер трудової діяльності, захоплення. До внутрішніх факторів можна віднести розум, волю, характер, такі моральні якості, як совість, честь, людська гідність. Щастя залежить від активної життєвої позиції людини. Його потрібно вміти шукати і знаходити, ставлячи перед собою оптимальні цілі. Крім того, варто пам'ятати, що щастя має біля себе свою постійну тінь – нещастя, а отже,

страждання, що через переборення нещастя знову досягається щастя. І так упродовж усього життя. Щастя може бути тривалим, але ніколи не буває постійним і незмінним: щастя проявляється в динаміці, в рухові до ідеалів, до бажаючої мети, а не в заспокоєності, достатку, комфорті⁵.

Над проблемою сенсу життя розмірковують і сучасні богослови. На думку М. Олісницького, "людина повинна жити і діяти не тільки безпосередньо у релігійній сфері, а й у сім'ї, спілкуванні, громадській сфері, у державі; всюди вона повинна жити й представляти себе моральною істотою"⁶.

Важливим аспектом філософського осмислення людини є врахування її природного руху в замкнутому колі: народження – життя – смерть. З давніх-давен людина намагалася якось осягнути цей вічний колообіг життя, що знайшло відповідне відображення спочатку в міфах, а згодом і в різних філософських вченнях. Так, питання життя і смерті для стародавніх українців привертало до себе увагу вже в епоху протонеоліту (6900-6300 рр. до н. е.), а в епоху бронзи вони обожнювали душу, яка керувала тілом: у трипільців існував культ мертвих, про що свідчать масові могильники – кургани. Первісна людина глибоко вірила, що зі смертю вона не припиняє своє життя, а лише переходить до іншого, потойбічного світу. В цьому віруванні душа ще не відокремлювалася від тіла, і людина жила й після смерті. Померлий, переходячи у потойбічний світ, ставав надзвичайною істотою – сильною, здатною охороняти свій рід, аби хтось із чужинців не вчинив йому якого-небудь зла.

Християнство дуже чуттєво відреагувало на властиву людській свідомості мрію про безсмертя. У Новому Заповіті ми знаходимо етику всезагальної любові та обіцянку вічного буття душі, а після другого пришестя Христа – тілесне воскресіння померлих.

На відміну від інших померлих істот, людина усвідомлює смертність як завершальний момент життя. Смерть надає життю сюжетну спрямованість, єдність його етапів, визначеність і логічність. Вона – закономірний висновок, до якого доходить людина на основі всього життєвого досвіду; не обрив, а фінал, підготовлений задовго, починаючи з дня народження.

У сучасній зарубіжній медицині, психологічній науці все активніше висувуються гіпотези другого буття, в яке потрапляє людина після клінічної смерті. Лікарі-реаніматори стверджують, що люди, повернені до життя після смерті, мають великий досвід і можуть розповісти, причому детально, про події, їхній перебіг, що відбувалися після смерті. Тому однією з проблем сучасної медицини, психіатрії, філософії є всебічне вивчення цього надто важливого стану людського організму, функціонування його мозку, вищої нервової системи та інших органів.

Життя завжди було, є і буде найбільшою соціальною цінністю, яку колись знало, знає і буде знати людство та цивілізація. Тому панівна тенденція до його самозбереження неодноразово врятовувала народи у роки суспільних і природних випробувань – воєн, голоду, епідемій, землетрусів, повеней, пожеж, політики геноциду – від, здавалось би, повної загибелі. З цього приводу згадаємо драматичну історію багатовікової героїчної боротьби українського народу за життя й свободу проти внутрішніх і зовнішніх ворогів. Винятковість свого буття особа може збагнути тільки у процесі відчуття, осмислення його як окремої цінності. Прагнення до повного, цілісного самоутвердження пронизує все її свідоме життя, що виражається у звичайних, буденних і в героїчних вчинках.

У загальному потоці, темпі, ритмі, способі й стилі життя людини доля, образно кажучи, “посилає” такі конкретні випробування, перешкоди, які часто бувають для неї нездоланими. Результати виявляються нерідко діаметрально протилежними: повне зруйнування перешкод (це за умов, коли життєві ресурси достатні і вчасно мобілізовані) або ж остаточне зруйнування життя – загибель. За неповними даними (не всі держави публікують таку статистику), щорічно у світі позбавляють себе життя 500–600 тис. людей, а кількість тих, хто робить спробу здійснити це, у 5–10 разів більша⁷.

Кожна нормальна людина воліє не просто існувати у системі суспільних відносин, а й відчувати живу і діяльну радість, вітиху, задоволення від власного життя. І коли вона йде на таку крайність, як самогубство, – це означає: під впливом розчарування, образи, різноманітних конфліктів, безвихідності її буття втрачає будь-який сенс. Карл Ясперс стверджував: “Людині властиво вважати свій спосіб життя єдино правильним, відчувати кожне існування не подібним на її власне”. Майже в усіх випадках самогубства чи спробах його здійснити індивід передчасно вмерти бажає тому, що не саме життя, а його умови втрачають для нього будь-який сенс.

Недаремно проблема самогубства стає однією зі злободенних проблем сучасної цивілізації. Питання життя і смерті набуває актуальності й у зв’язку з діяльністю злочинних соціальних систем, які пережило людство у XX ст. Філософ-гуманіст Альберт Кам’ю різко засуджував не тільки окремих злочинців, а й цілі системи державних управлінь, їхні багаточисленні корпуси чиновників, котрі відправляють на смерть мільйони людей, виправдовуючи масові вбивства інтересами нації, державної безпеки, прогресу людства, логікою історії. Його висловлювання мають під собою глибокий ґрунт: лише на фронтах т. зв. локальних воєн після Другої світової війни вже загинуло понад 25 млн. осіб⁸.

Об’єктивна логіка розвитку майбутньої цивілізації передбачає подальший соціальний, духовний прогрес людини, утвердження гуманнішого сенсу буття. Великий людинолюб Альберт Швейцер неодноразово наголошував: “Завдання сучасників – досягнути дійсної доброти, прийти до згоди зі своєю сутністю”. Тільки перемога людського світогляду над антигуманізмом дасть змогу нам з надією дивитися в майбутнє.

Саме факт смерті гостро ставить питання про сенс життя. Життя в цьому світі має сенс саме тому, що є смерть. І якби не було кінця, тобто якби життя тривало безконечно, то змісту в житті не було б.

Платон учив, що філософія є не що інше, як готування до смерті. Але проблема у тому, що філософія не знає, як потрібно вмерти і як перемогти смерть. Смерть – це явище життя, вона є реакцією життя на вимогу кінця в часі з боку життя. Смерть – це природне явище, вона відіграла корисну і необхідну роль у ході тривалої біологічної еволюції. Вона підтвердила виживання найпростіших організмів і в такий спосіб уможливила прогрес органічних видів.

Соціальне значення смерті полягає у тому, що вона робить близькими загальні турботи і долю всіх людей, поєднує їх психологічними емоціями і драматично підкреслює рівність людських кінцевих доль. Загальність смерті нагадує нам про братерство людей, що існує незважаючи на всі жорстокості, розбіжності та конфлікти.

Упродовж віків створено багато типів релігійних і філософських учень про досягнення реального чи примарного безсмертя: спіритуалістичне вчення про безсмертя душі; вчення про перевтілення душ; містико-пантеїстичне вчення про злиття з Божеством; ідеалістичне вчення про безсмертя ідей і цінностей; християнська концепція про воскресіння цілісної людини; притуплення гостроти проблеми смерті через злиття з колективним життям на землі і через можливість земного щастя. Спіритуалістичне вчення про безсмертя душі обіцяє безсмертя лише частині людини. Вчення про перевтілення ще менше дає безсмертя цілісній людині, воно припускає її розкладання на окремі елементи і залучення людини в космічний колообіг, залишає її у владі часу. Людина може перейти в нелюдський рід існування. Вчення про злиття з Божеством не означає безсмертя особистості, а лише безсмертя безособових ідей і цінностей. Ідеалістичне вчення також не означає безсмертя особистості, а лише безсмертя безособових ідей і цінностей. Тільки християнське вчення про воскресіння цілісної людини розв'язує проблему її безсмертя. Людина безсмертна тому, що у неї є божественний початок. Але безсмертне не тільки божественне в людині, безсмертний весь склад людини, яким опановує дух. Людина прагне до цілісного безсмертя, до безсмертя людини, а не безсмертя надлюдини, інтелекту, ідеального в собі початку, – до безсмертя особистого, а не безособово-загального. Лише звільнення свідомості від влади феноменального світу розкриває перспективу безсмертя.

У різних релігійних вченнях здійснюється спроба зняти суперечність між сутністю та існуванням людини. У християнстві, зокрема, людина виступає суб'єктом гріхопадіння та об'єктом спасіння. Соціальне відчуження особи інтерпретується як порушення єдності людини з Богом, виводиться на основі її відходу від божественної першооснови. Порушення зв'язку людини з сакральним сприймається релігійною свідомістю як моральна деградація особи, її абсолютна духовна спустошеність. Людина, яка відпала від Бога, на думку богословів, позбавлена Божої благодаті і спасіння. Все це призводить до тяжких наслідків у житті людства – хвороб, ворожнечі, вбивств, воєн, тяжкої праці, а зрештою – до смерті.

Людина, яка відпала від Бога і втратила можливість спілкування з ним, перебуває у постійній гріховності. В неї порушена гармонія внутрішніх сил і плоть бунтує проти душі, емоції протестують проти розуму. Відновлення сакральної єдності з надприродним стає ідеалом людського вдосконалення й усвідомлюється в релігії як призначення людини. Примирення з Богом, здобуття милості та спасіння, завоювання Божої любові, стають покликанням і смыслом людського існування. Соціальне витісняється релігійним, а суспільна діяльність людини відходить на задній план. Взірєць досягнення такого ідеалу в різних релігіях відмінний. У буддизмі, наприклад, він подається через образ Будди і бодхисаттви, у християнстві – через образ Ісуса Христа, який терпить і страждає, вказуючи віруючим шлях до спасіння. Християнство вважає Ісуса Христа досконалою людиною, другим Адамом. Через нього, на думку богословів, люди вступають у патерналістичні (лат. *paternus* – батьківський) стосунки з Богом і прилучаються до сакрального⁹.

Постійне покаяння в гріхах, вимолювання прощення й милості Божої складає мету і сенс життя людини, оскільки це, з погляду християнства,

запорука спасіння, здобуття блаженства і вічного життя в царстві Божому. Отже, основними вимогами християнства до людини є: віра в Ісуса Христа, виконання його святих заповідей, перебування в божественній любові, відхід від усього гріховного і злого.

Проблема смерті й безсмертя багатовимірні. Вона має біологічні, соціально-культурні й світоглядні виміри. З біологічного погляду, смерть трактується як природний кінець будь-якої живої істоти, припинення життєдіяльності організму. Проте біологічна смерть не є абсолютним запереченням життя. Існування і розвиток кожного живого організму відбувається як безперервний процес народження, розквіту та індивідуальної смерті. Смертний індивід відтворюється у своєму потомстві, продовжує життя в людському роді.

Соціально-культурні виміри життя і смерті не збігаються з біологічними. Людина як соціальний індивід формується у процесі праці та спілкування з іншими людьми, під час освоєння матеріальної й духовної культури, створення нових цінностей. Найдовше людина продовжує жити в тому, що вона зробила для інших людей, у творіннях своїх рук, свого розуму. І чим більше людина встигне зробити за життя, тим довше житиме пам'ять про неї. Давньокитайський філософ Лао-Цзи писав: "Хто вмер, але не забутий, той безсмертний".

Світоглядний аспект розуміння життя і смерті є найактуальнішим. Усвідомлення скінченності земного життя окремої людини стає світоглядною підставою для особистого самовизначення, тобто осмислення власних потреб, цінностей буття, мети і сенсу життя. Це фундаментальні засади орієнтації особистості на соціальні цінності земного світу або цінності надприродного, потойбічного світу¹⁰.

На завершення узагальнимо про ставлення до життя, смерті та безсмертя у трьох світових релігіях – християнстві, ісламі й буддизмі.

Християнське розуміння смерті та безсмертя виходить зі старозавітного положення: "День смерті кращий дня народження", і новозавітної заповіді Христа: "Я маю ключі від пекла і смерті". Безсмертя особистості як цілісної істоти мислимо тільки через воскресіння. Шлях до нього відкритий спокутною жертвою Христа через хрест і воскресіння. Це сфера таємниці та чуда, тому що людина виводиться зі сфери дії природно-космічних сил і ставиться як особистість віч-на-віч з Богом, що також є особистістю. Таким чином, метою життя людини є рух до вічного життя. Без усвідомлення цього земне життя перетворюється на сон і мрію. Смерть руйнує не тіло, а тлінність його, і тому вона – не кінець, а початок життя вічного.

Іслам виходить з факту створення людини волею всемогутнього Аллаха, що передусім милосердний. На відміну від християнства, земне життя в ісламі розцінюється високо. Проте в Останній день все буде знищено, а померлі воскреснуть і стануть перед Аллахом для остаточного суду. Віра в загробне життя є необхідною, оскільки в такому разі людина оцінюватиме свої дії й учинки не з погляду особистого інтересу, а з вічної перспективи. Так затріумфує принцип верховенства законів моралі та розуму над фізичними закономірностями. Морально чиста людина не може перебувати в приниженому становищі, як це має місце в реальному світі. Праведники повинні цілком задовольнитися райським життям, а грішники – одержати покарання за свої провини. Іслам категорично забороняє самогубство.

Ставлення до життя, смерті й безсмертя в буддизмі значно відрізняється від християнського та мусульманського. Тут визнається тільки один вид “чудового безсмертя” – нірвана, як втілення Абсолютного Початку, що не має атрибутів. Буддизм зберіг положення про переселення душ, тобто віру в те, що після смерті будь-яка жива істота знову відроджується у вигляді нової живої істоти. Однак вищою метою буддиста повинне бути повне припинення перероджень і досягнення нірвани, тобто небуття.

Отже, із наведеного у статті матеріалу, випливають такі висновки:

- життя людини – це найбільша соціальна цінність, самоціль і вона не може бути засобом. Є мета у житті, але не мета життя;
- сенс життя у широкому розумінні – це те, заради чого людина усвідомлено йде до мети. З релігійної точки зору сенс життя вирішується однозначно – прагнути до спасіння душі для вічного життя у потойбічному світі;
- людина єдина істота, яка усвідомлює свою смертність і робить філософські розмірковування з цього приводу. Усвідомлення своєї смертності і є початком людської духовності – бажання зрозуміти найглибші основи буття і стати до них причетним;
- безсмертя з точки зору філософії – це культурно-історичний феномен. Лише завдяки великим доробкам у різних сферах людської життєдіяльності особистість здатна виходити за межі свого індивідуального існування. У релігійному світогляді безсмертя людини трактується як безсмертя душі.

- 1 Філософія: Навч. посібник / За заг. ред. Н. Я. Горбача. – Львів, 2006. – С. 231.
- 2 Сморг Л. О. Філософія: Навч. посібник. – К., 2004. – С. 296.
- 3 Ейнштейн А. Физика и реальность. – Москва, 1965. – С. 339.
- 4 Філософія: Навч. посібник / За заг. ред. Н. Я. Горбача. – Львів, 1997. – С. 217.
- 5 Сморг Л. О. Філософія. – С. 333–334.
- 6 Олесницкий М. А. Из системы христианского нравоучения. – К., 1896. – С. 482.
- 7 Філософія: Підручник / За ред. Н. Я. Горбача. – С. 219.
- 8 Там само.
- 9 Академічне релігієзнавство: Підручник / За наук ред. проф. А. Колодного. – К., 2000. – С. 227–228.
- 10 Там само. – С. 230.

SUMMARY

**Yakiv Syslyuk,
Tamara Timchenko,
Andriy Shevchuk**

IIINTERPRETATION OF MEANING OF THE LIFE, DEATH AND IMMORTALITY IN THE MODERN FILOSOFSKO-RELIGIOUS SCIENTIFIC COURSE

In this article is considered filososfsko-religious interpretation of meaning of the life, death and immortality of the person.

Key words: philosophy, religion, meaning of the life, death, immortality, bioethics, a suicide, thanatology.